Ankara Üniversitesi
SBF Dergisi,
Cilt 75, No.4, 2020, s. 1491 – 1516

Araştırma Makalesi
DOI: 10.33630/ausbf.593708

HAYIRSEVERLİĞİN ÖTESİ: TÜRKİYE'DE NÜFUS VE TARIM POLİTİKALARINDA ROCKEFELLER ETKİSİ *

Dr. Aziz Küçük
Sağlık Bakanlığı
ORCID: 0000-0002-1296-4726

● ● ●

Öz

Kamu politikalarının geliştirilmesinde veya reforma tabi tutulmasında hayırseverler, politika ağı aktörleri olarak önemli bir rol oynamaktadırlar. 1913 yılında kurulan Rockefeller Vakfı da geliştirdiği 'bilimsel hayırseverlik' yaklaşımı ile birçok alanda kamu politikası sürecinin önemli bir aktörüdür. İkinci Dünya Savaşı sonrası, nüfus artışı ve açlıkla mücadele sorunlarına Vakfın yaklaşımı, nüfus planlaması ve tarımsal üretim artışı stratejilerini hayata geçirmek olmuştur. Bu amaçla, bir yandan gıda üretiminde yeşil devrim olarak bilinen Meksika Tarım Programı başlatılmış, diğer yandan çeşitli ülkelerde nüfus araştırma merkezi kurularak nüfus planlaması programları hayata geçirilmiştir. Böylece Vakıf, Soğuk Savaş hegemonya mücadelesi bağlamında özellikle üçüncü dünya ülkelerinde tarımı metalaştırma ve nüfus planlaması yoluyla nüfus sorunu ve gıda arzını güvenceye almayı hedeflemiştir. Bu çalışma, Rockefeller Vakfı'nın 1950 sonrası Türkiye'de tıbbi eğitim, nüfus kontrol ve tarım politikalarının dönüşümünde oynadığı rolü incelemektedir. Vakfın Neo-maltusyen ideoloji ile desteklenen bu hayırseverliğinin, Amerikan kapitalizminin ekonomik ve siyasi çıkarlarını arttırma çabasının bir ürünü olduğu ileri sürülmektedir. Bu açıdan Vakfın, nüfus ve tarım gibi özel amaçlı bazı politikaları finansal araçlarla desteklemesi, "stratejik hayırsever yatırım" olarak da değerlendirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Rockefeller Vakfı, Hayırseverlik, Nüfus planlaması, Tarım programları, Türk-Amerikan ilişkileri

Beyond Philanthropy: Rockefeller Effects on Population and Agricultural Policy in Turkey

Abstract

Philanthropists play an important role as policy network actors in the development or reform of public policies. The Rockefeller Foundation, which is founded in 1913, is an important actor in the public policy process in many areas with 'scientific philanthropy' approach. After the Second World War, The Foundation's approach to the problems of population growth and hunger was to realize the "family planning" and "agricultural production increase" strategies. For this purpose, the Mexican Agriculture Program, which is known as the green revolution in food production, has been initiated. On the other hand, population control programs have been implemented by establishing a population research center in various countries. Thus, in the context of the Cold War hegemony struggle, the Foundation aimed to secure the population problem and food supply through commodification in agriculture and population planning especially in third world countries. This study, after 1950 examines the role to play of the Rockefeller Foundation in the transformation of medical education, agriculture and population control policies in Turkey. It is argued that this philanthropy supported by the Neo-malthusian ideology is the product of an effort to increase the economic and political interests of American capitalism. In this respect, it can be considered as a "strategic philanthropic investment" supported some special purpose policies such as population and agriculture with financial instruments by the Foundation.

Keywords: Rockefeller Foundation, Philanthropy, Population planning, Agricultural programs, Turkish-Amerikan relations

* Makale geliş tarihi: 09.11.2018
Makale kabul tarihi: 13.05.2019
Erken görünüm tarihi: 18.07.2019

Hayırseverliğin Ötesi: Türkiye'de Nüfus ve Tarım Politikalarında Rockefeller Etkisi[1]

Giriş

Rockefeller Vakfı, 1913 yılında kurulan dünyanın en büyük genel amaçlı vakıflardan biridir. Dünya genelinde insanlığın refahının gelişmesine yardımcı olma misyonu ile kurulan Rockefeller Vakfı (bundan sonra Vakıf olarak anılacaktır), kuruluşunun erken dönemlerinde halk sağlığı alanındaki programları ile öne çıkmıştır. 1950 sonrası Vakıf, Soğuk Savaş ortamının getirmiş olduğu bireysel özgürlüklerin kısıtlanması ve güvenlik sorunlarından kaygı duyarak Amerikan hegemonik yayılması bağlamında kendisine yeni bir yol haritası çizmiştir. Fildişi kulesine çekilmenin sosyalist rejimlerin uyguladığı demir perde tutumu kadar mantıksız olduğunu savunan Vakıf uluslararası ilişkiler, sanat ve tarih araştırmaları, beşeri ve sosyal bilimler alanındaki programları ile dünyadaki entelektüel ve kültürel hareketleri yönlendirme girişimlerine ağırlık vermeye başlamıştır. Bu çerçevede Vakıf, 1951 yılında dünyadaki değişen koşullara kendini uyarlama çalışmaları kapsamında mevcut plan ve programlarını reorganize etmiştir (RF, 1951: 17-18). Uzun yıllardır halk sağlığı alanında çalışan Uluslararası Sağlık Bölümü (IHD) ile Tıp Bilimleri Bölümü "Tıp ve Halk Sağlığı Bölümü" adı altında birleştirilerek, halk sağlığı faaliyetlerinden ziyade tıbbi eğitime daha fazla önem verilmiştir. Gıda arzının ve tarımsal faaliyetlerin ön plana çıkması nedeniyle Doğa Bilimleri Bölümü, "Doğa Bilimleri ve Tarım Bölümü" olarak yeniden yapılandırılmıştır. Buna ilaveten Vakfın faaliyet alanları olan sağlık, tarım, eğitim, sosyal ve beşeri bilimler alanlarındaki çalışmalarının entegrasyonu ve koordineli bir şekilde yürütülmesi esası benimsenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Vakfın yeniden yapılanması ile temel stratejik ilgi alanları "nüfus sorunu" ile "açlıkla mücadele" olmuştur. Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde farklı dinamiklerle ortaya çıkan ve siyasi istikrarsızlık kaynağı olarak görülen işsizlik, yoksulluk ve açlık gibi sorunlara Vakfın yaklaşımı "nüfus planlaması" ve "tarımsal üretim artışı" stratejilerini hayata geçirmek olmuştur.

---

1 Bu çalışma, 25-27 Ekim 2018 tarihinde 12. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumunda sunulan "Hayırseverliğin Ötesi: Türkiye'de Nüfus ve Tarım Politikalarında Rockefeller Etkisi" başlıklı bildirinin geliştirilmiş metnidir.

Vakfın tarım programı, halk sağlığı ve tıbbi tedavi çalışmalarının ortak bir bileşeni ve nüfus sorununa temel katkılarından biri olarak yapılandırılmıştır (RF, 1956: 31). Vakfın nüfus planlaması ve gıda arzı programları eş zamanlı ve birbirini tetikleyen programlar olarak Latin Amerika'dan Asya ve Afrika'ya Hindistan, Pakistan, Türkiye, İran, Fas, Şili, Kolombiya, Porto Riko, Tayvan, Güney Kore, Filipinler gibi birçok ülkede uygulanmıştır. Şirket-Vakıf işbirliğine dayanan eğilimin somut bir yansıması olan Vakfın kapitalist hayırseverlik faaliyetleri, son tahlilde nüfus, toprak ve gıda üretimi ile ilgili Neo-maltusyen düşüncelerle yönlendirilen jeostratejik kaygıları yansıtmaktaydı. Bu kapsamda çalışmada Vakfın tarım ve nüfus politikalarının, Amerikan kapitalizminin ekonomik ve siyasi çıkarlarını arttırma çabasının bir ürünü olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla Vakfın hayırseverlik faaliyetlerinin, dünya çapında Amerikan menfaatlerini destekleyen araçsallığı ile stratejik bir yatırım işlevi gördüğü söylenebilir.

1950'lerde stratejik politik öneminden dolayı Vakfın ilgi alanı haline gelen ülkelerden biri olan Türkiye'de, nüfus ve tarım programları işlevi ve etkisi itibariyle önemli sonuçlar doğurmuştur. 1980 sonrası ise bir nevi rolünü Dünya Bankası'na devreden Vakıf, birkaç program desteği dışında Türkiye'de herhangi bir faaliyette bulunmamıştır.[2] Çalışmanın konusunu kamu politikalarının geliştirilmesi veya reforma tabi tutulmasında bir politika ağı aktörü olarak Vakfın, Türkiye'de yoğunlaştığı tıbbi eğitim, nüfus kontrol ve tarım politikalarının dönüşümünde oynadığı işlev oluşturmaktadır. Çalışmada materyal olarak alanyazın taraması yanında Rockefeller arşiv merkezi, Vakıf yıllıkları, devlet arşivleri ile meclis tutanakları başta olmak üzere birçok birincil kaynaktan yararlanılmıştır. Çalışmada Vakfın nüfus ve tarım faaliyetlerinin görgül ve tarihsel bir analizi yapılarak, nüfus ve gıda sorununa hangi öncüllerle yaklaştıkları ve bu programların doğası, finansal teşvikler ve eğitim desteği ile bu alana nasıl yön verdikleri, bu programların ekonomik, siyasal ve kültürel bağlamı ve olgusal düzeyde Türkiye'ye etkisi incelenmektedir.

1. Vakfın Nüfus ve Tarım Politikalarının Kuramsal ve Tarihsel Arkaplanı

Nüfus ve tarım politikaları arasındaki ilişkinin kavranabilmesi için, Vakfın programları ile dış yardım ve şirket kapitalizmi arasındaki karmaşık ağın ve arabağlantıların ortaya çıkarılması gerekmektedir. Vakfın faaliyetleri ile

2 Vakıf, 1983 sonrası sadece Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Vakfına (Tarih Vakfı) proje desteği vermiştir. Bu doğrultuda 1995 yılında "İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi Projesi" ile "İstanbul Müzesi Projesi"ne (RF, 1995: 85), 1999 yılında ise "Yerel Tarih Grupları Projesi"ne mali yardımda bulunmuştur.

Amerikan ekonomik ve teknik yardım programlarının ve çokuluslu şirketlerin yaygınlaşmasının aynı tarihsel döneme denk gelmesi bir tesadüften ibaret değildir. Çokuluslu şirketler özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra sadece kâr garantisi düşünerek ve ideolojik fark gözetmeden gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülke ekonomilerine (tarım, sanayi, ticaret sektörleri) yayılmış ve giderek artan bir hızla gelişme göstermiştir. Öyleki Amerikan çokuluslu şirketlerinin sayısı 1901'de 47 iken, 1951'de 1891'e ve 1967'de 3646'ya yükselmiştir (Çam, 1987: 93-94). Çokuluslu şirketler, özellikle 1960'lı yıllarda hem mutlak hem de göreli büyüklük açısından yaklaşık 165 milyar dolarlık toplam yatırım stokuna ulaşmıştır. Bu yatırım stokunun yarısından fazlasına sahip olan Amerikan firmaları bu yıllarda yabancı yatırımlarını ikiye katlamıştır. Üstelik yaklaşık 250-300 Amerikan firması, doğrudan yabancı yatırımların yüzde 70'inin üzerinde bir paya sahipti. 1950 ile 1966 arasında çokuluslu şirketlere bağlı şirketlerin sayısı ise 7 binden 23 bine yükselmiş, çokuluslu imalat şirketlerine bağlı şirket sayısı da aynı dönemde yaklaşık 3,5 kat artmıştır. Bu şirketlerin önemli bölümü Orta ve Güney Amerika'da bulunurken, geri kalanı Afrika, Asya ve Orta Doğu ülkelerinde faaliyet göstermekteydi. Sektörel açıdan bakıldığında ise, Amerikan yabancı doğrudan yatırımlarının yüzde 40'nı imalat sanayi oluştururken, yaklaşık yüzde 30'unu da Rockefeller'in ana faaliyet alanı olan petrol endüstrisi oluşturmaktaydı (United Nations, 1973: 6-10).

Çokuluslu şirketlerin endüstriyel ve ticari çıkarları; geniş bir pazar ağının kurulması, doğal kaynakların kontrol altına alınması, yabancı para sistemlerine katılma ve ucuz emek arzının karşılanması ihtiyacı nedeniyle uluslararası genişleme göstermiştir. Bu tür çıkarlar dışa açılma ve yatırım alanlarında güvenlik ve istikrar gerektiriyordu ve bunu sağlamanın bir yolu da ekonomik ve toplumsal kalkınmaya müdahil olmaktan geçiyordu. Bu gelişmeye önemli bir engel, özellikle işsiz ve yoksul üçüncü dünya nüfusunun hızla artması olarak algılanmıştır. Dünya genelinde yoksul sınıflar hızla genişlediği ölçüde, bu durumun hem ulusal güvenlik, hem de yerel ve uluslararası refah açısından büyük bir tehdit oluşturacağı fark edilmişti (Nigro, 1986: 19-25). Bu konuda sunulan sav basitçe, nüfus artışı nedeniyle "az gelişmiş ülkelerin kendilerini besleme kapasitelerini kaybettikleri ve ekilebilir arazilerin de azlığı nedeniyle verimlilik artışının kaçınılmaz olduğu" (USAID, 1966) şeklindeydi. Dolayısıyla çözüm, tarımsal üretimi verimlilik artışı ile sağlamak ve aile planlaması ile nüfus artış oranını düşürmek olarak planlanmıştı. Bu programlar, gıda üretimini arttırarak ve nüfus kontrolünü sağlayarak üçüncü dünyada kapitalist gelişmeyi teşvik etmeyi hedeflemiştir. Bu yüzden şirketlerin ticari çıkarlarının artması ile hayırsever faaliyetlerinin coğrafi genişlemesi arasında bir nedensellik ilişkisi göze çarpmaktadır. Şirketlerin gelişmekte olan ülkelerdeki hayırseverliği arasındaki bağlantının onlara uluslararası kamuoyundaki imajlarını güçlendirme,

piyasaların ve kaynakların kontrolü için meşruluk kazandırma ve böylece de sürekli olarak da birikimi arttırma gibi birçok fayda getirdiği görülmüştür.

Genellikle Vakıf, eğitimli ve yetenekli üçüncü dünya elitlerinin artması ve sürekli kullanılabilir doğal kaynaklar için üçüncü dünyanın yoksullarını istikrarlı bir siyasi iklimin önündeki en büyük engellerden biri olarak tanımlayarak Neo-maltusçuluk bağlamında nüfus ve kalkınma arasındaki ilişkiyi algılamıştır (Bondestam, 1982: 252-259). Neo-maltusyen ideoloji ile desteklenen hayırseverlik, ülkenin iç istikrarında yoksulluk ve gelir dağılımı politikalarından ziyade nüfus planlamasını daha etkin bir çözüm olarak kavramıştır. Neo-maltusçular, Malthus'tan farklı olarak nüfus artış oranlarının azaltılmasının özellikle azgelişmiş ülkelerde sadece yoksulluk ve işsizliğin önlenmesi için değil, ekonomik kalkınma ve gelişmenin hızlandırılması için gerekli bir koşul olduğu noktasında birleşirler. Nitekim bu yüzden nüfus kontrolü, kalkınma sürecinde bir tür “öncü sektör” olarak görülmüştür (Raulet, 1970: 211). Neo-maltusçulara göre, aşırı nüfus sadece ekolojik kaynakları değil, aynı zamanda yaşamın kendisini de tehdit etmekteydi (Georges, 2017: 65). Nüfus kontrol sorunu tarihsel olarak gündeme geldiğinde ve hâkim çıkarlar ile yasal düzenlemeler arasındaki ilişki analiz edildiğinde iki önemli özellik dikkat çekmiştir. Bir yandan, doğurganlık oranlarını azaltmaya yönelik çabaların, Batı kapitalizminin üçüncü dünyada güvenceli pozisyonunu sürdürme mücadelesinde önemli bir unsur olduğu görülmüştür. Öte yandan, doğum kontrol ve nüfus planlaması ile ilgili yasal düzenlemeler, genellikle nüfus kontrol programlarının finansmanı ve uygulanması için şart koşulan dış ekonomik kalkınma olgusunun arkasına gizlenmiş veya gizlenilmiştir (Nigro, 1986: 6-20). Buradan anlaşılacağı üzere, birçok ülkede istikrarsız siyasi ve toplumsal koşulların varlığı yüzünden nüfus artışı ile ilgili Neo-maltusyen ideoloji, uluslararası istikrar ve pazarın büyüme gereksinimlerine dayalı olarak ülkelerin politika düzenlemelerine kolayca eklemlenmiştir.

Bütün bu gelişmelerle birlikte, nüfus kontrolü komünizmin yayılmasını engellemek için Soğuk Savaş girişimlerinin bir parçası olarak, Amerikan dış politikasının resmi bir bileşeni haline gelmiştir. Amerikan müdahalesinin meşruluğuna hizmet eden Neo-maltusyen söylem çerçevesinde gıda/siyasal güvenlik, doğum kontrolünün bir araç olduğu amaçtı (Bashford, 2014: 268). Bu düşünce ile Dixie Cup şirketinin kurucusu Hugh Moore 1954 yılında Nüfus Bombası *(Population Bomb)* adlı bir kitapçık yayımlayarak dünya barışının korunması için nüfus artışının sürdürülemez olduğunu dikkat çekmiştir (Moore, 1954a). Daha sonra bazı Amerikalı zengin işadamları ile birlikte John D. Rockefeller 3rd’a yazdıkları mektupta Moore (1954b: 32) gerçek niyetlerini samimi bir şekilde ifade etmiştir: *“Biz temel olarak doğum kontrolünün toplumsal ve insani boyutları ile ilgilenmiyoruz. Biz komünistlerin yeryüzünü fethetmek için aç insanları kullanması ile ilgileniyoruz.”* Öyleki nüfus sorununa

dikkat çekilmesinde Hugh Moore'un önemi ile ilgili olarak Steven Mosher (2008: 36-37) Rockefeller'in çok da hoşlanmadığı bu kişinin yardımı olmasa nüfus kontrolünü başaramayacağını ileri sürmüştür. Bu bağlamda açlıkla mücadele, komünizme karşı potansiyel bir tampon olarak görülürken, gıda ve nüfus politikaları da savaş sonrası ortaya çıkan "kalkınma" ve "modernleşme" mantığının ve kurumlarının bir parçasını oluşturmuştur. Soğuk Savaşın siyasal ve entelektüel bağlamının bir ürünü olan kalkınma ile nüfus arasındaki ilişkinin doğal bir sonucu olarak nüfus artışını sınırlandırmanın gerekliliğine sıklıkla vurgu yapılmıştır (Raulet, 1970: 211-212; Georges, 2017: 82-84). Bu sayede Atlantiğin her iki yakasında Yakın Doğuda, Hindistan ve Çin'de birçok hükümete nüfus planlaması ve tarım programları uygulamaları gerektiği benimsetilmiştir.

1.1. Halk Sağlığından Nüfus Kontrolüne: Rockefeller ve Nüfus Konseyi

Rockefeller hayırseverliğinin nüfus planlaması meselesine olan ilgisi, John D. Rockefeller 3rd'nin 1928 yılında Vakfın Sosyal Hijyen Bürosu'na *(Bureau of Social Hygiene)* katılması ile başlamıştır. John D. Rockefeller 3rd, aile planlaması girişimlerine verilen desteğin, yoksulluk ve suç da dâhil olmak üzere yaygın toplumsal sorunların çözülmesine yardımcı olacağını umuyordu. Vakfın destekleri ile başlatılan modern halk sağlığı girişimlerinin başarısının da bir sonucu olan nüfus artışı sorunu için John D. Rockefeller 3rd teşviki ile 1948'de Uzak Doğu'da bir demografik inceleme yapıldı. "Uzak Doğu'da Halk Sağlığı ve Nüfusbilim" adlı rapor, bölgedeki yüksek nüfus artış hızının yanında doğurganlığın kontrolü, eğitim ve tarımsal gelişmenin gerekliliğine dikkat çekmekteydi. Ancak Vakıf, bu yıllarda nüfus kontrolünün birçok devlet tarafından kültürel olarak uygunsuz veya emperyalist olarak görülmesi nedeniyle kaynaklarını daha az tartışmalı bir alan olan tarıma yönlendirmiştir.

1950'lerde Rockefeller ve Ford gibi iyi bilinen hayırseverler, şirket kapitalizminin gereksinimleri doğrultusunda doğurganlık oranları ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki konusunda endişelerini dile getirmeye başladılar. Bu çağrıya sessiz kalamayan Amerikan hükümeti de Neo-maltusyen ideolojiye dayanan yaklaşımla bir dizi dış ekonomik ve kalkınma programlarının içerisine nüfus kontrolünü de koymuştur (Nigro, 1986: 4). Tarım bilimcilerin kişi başına gıda üretiminin azalmakta olduğunu gösteren çalışmaları sonucu ortaya çıkan açlık korkusu da, nüfus kontrolünün ortaya çıkabilecek toplumsal felakete tek alternatif olduğuna dair büyük bir taraftar kazanmasına yol açmıştır (Reed, 1996: 41). Bu ortamda John D. Rockefeller 3rd desteği ile Haziran 1952'de dünya nüfus durumunu tartışmak üzere biraraya gelen bir uzmanlar konferansında, nüfus kontrolü üzerine çalışacak sürekli bir konsey geliştirilmesine karar verildi. Ford

Vakfı ile birlikte Rockefeller Vakfı, Kasım 1952'de 100 bin dolar finansman desteği sağlayarak Nüfus Konseyi'ni *(Population Council)* kurmuş oldu (RF, 2018). 1954'te Hindistan ve 1959'da Pakistan başta olmak üzere pek çok ülke, nüfus planlaması programlarını organize etmesi için Konsey'den yardım istemiştir. Nüfus Konseyi'nin çeşitli programlarının başarısından sonra, Vakıf nüfus projeleri için önemli bir fon ayırmış ve 1963'te nüfus sorunlarına odaklanmak için resmi bir program geliştirmiştir. Vakfın ve Nüfus Konseyi'nin bütün bu çalışmaları özellikle üçüncü dünya ülkelerinde doğurganlığı azaltma düşüncesine dayanıyordu. Çünkü siyasi istikrarı güvenceye alarak uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak ancak bu sayede mümkün olabilirdi. Bu durum 1969 yılında Rockefeller tarafından Amerika'nın Sesi radyosuna yapılan konuşmada açıkça ortaya konulmuştur (Nigro, 1986: 25):

Nüfus Konseyi ile çalışmam, nüfus sorununun barış dâhil olmak üzere günümüzde insanoğlunun yüzleştiği herhangi bir sorundan daha önemli olduğuna beni ikna etti. Uzun dönemde, esaslı ve daimi bir barış, nüfus artışı dengede tutulmadan mümkün olamayacaktır.

Vakfın çalışmaları 1982 yılında "Nüfus Bilimleri Programı" haline getirilmiştir. Nüfus bilimleri programı kapsamında üreme biyolojisi, doğum kontrol teknolojileri ve politika çalışmaları üzerine odaklanan araştırmalara (RF, 1982: 71) ağırlık verilmiştir.

1.2. Meksika Tarım Programı ve Yeşil Devrim

Vakfın halk sağlığı alanındaki başarılarından sonra, belki de en görünür etkisi tarım alanında yaşanmıştır. Tarımın küresel dönüşümünde önemli bir rolü olan Vakfın kalıcı mirası, bilimsel yöntemler, küresel bilgi alışverişi ve bir ticari işletme olarak gıda üretiminin geliştirilmesi ile karakterize edilen değişen bir dünya tarım rejimidir. Vakfın 1928 yılında başlayan tarım alanındaki çalışmaları İkinci Dünya Savaşı ile değişmeye başlamıştır. Savaş nedeniyle Avrupa'dan etkin bir şekilde faaliyet gösteremeyen Vakıf, kısmen serbestçe çalışabileceği bir bölgeye ihtiyaç duyması nedeniyle 1943'te Meksika Tarım Programı'nı başlatmıştır. Soğuk Savaş boyunca Meksika'ya yardım etme, Vakfın Doğa Bilimleri Direktörü Warren Weaver'ın (1951) "dünyanın komünizme karşı temel sığınağı" olarak tanımladığı Batı yarımkürenin ortak çıkarına yapılan bir yatırımı sembolize etmiştir. Vakıf Meksika'da elde ettiği deneyimleri, Latin Amerika'ya oradan da Asya ve Afrika'ya ihraç ederek (özellikle totaliter rejimlerin yükselişe geçtiği üçüncü dünya ülkelerine) gıda üretimini hegemonya mücadelesinin kazanılmasında bir araç olarak kullanmıştır.

Vakfın önceki yatırımlarını yeniden canlandıracak bir alan olarak kurgulanan tarım programları, açlığı temel bir sorun olarak tanımlayarak tüm dünyada "açlıkla mücadele programları"nı hayata geçirmiştir. Bu çalışmaları

uluslararası alana taşımak için de 1963 yılında Uluslararası Mısır ve Buğday Geliştirme Merkezi *(The International Maize and Wheat Improvement Center-CIMMYT)* kurulmuştur. Tıpkı nüfus planlaması çalışmalarında olduğu gibi Hindistan, Pakistan, Türkiye, İran, Fas, Şili, Kolombiya, Porto Riko gibi ülkelerde araştırma, teknik yardım ve eğitim üzerine kurulu olan Vakfın modeli, hem hükümetler hem de sivil toplum kuruluşları tarafından geniş çapta benimsenmiştir. Vakıf, 1940'lardan 1960'lara kadar Meksika, Filipinler, Kolombiya ve Nijerya'da sürekli araştırma merkezleri kurmuştur. Bu merkezlerde daha yüksek verimli tahıllar üretilerek, mahsullerin hastalığa yatkınlığı azaltıldı ve suni gübreler geliştirildi. Verimli ekim ve sulama teknikleri konusunda çiftçilerin eğitildiği bu merkezlerde aynı zamanda Amerikan üniversitelerinin yüksek eğitimli uzmanların istihdam edildiği yerli tarım bilimciler yetiştirildi. Vakfın araştırmaları ile oluşturulan hibrit tohumlar, gelişmekte olan ülkelerin gıda üretiminde kendi kendine yetebilmelerine ve dünya pazarlarına girebilmelerini olanak sağladı.

Tarımsal üretkenlik artışı ile birlikte yarattığı toplumsal, çevresel ve ekonomik etkiler nedeniyle *"yeşil devrim"* olarak da adlandırılan bu süreç, hayırseverler ile devletler arasında uzlaşılan ortaklığın bir ürünü olarak nitelendirilebilir. Bu kapsamda yeşil devrim, devlet merkezli kalkınma çağında tarımı kapitalistleştirme ve tarım ticareti piyasasını geliştirme hedefine yönelik olarak tasarlanmıştı (Morvaridi, 2012: 245). Aslında Vakfın yeşil devrimi finanse eden hayırseverliği, petrol bazlı tarım teknolojilerinin ve kimyasalların zorunlu kullanımı yoluyla tarım sektörünü dönüştüren bir araçsallıktan ibarettir. Belki de bu yüzden özellikle tohum (buğday, mısır ve pirinç) verimliliğini iyileştirerek gıda arzını güvenceye almada başarılı sonuçlar elde edilmesine rağmen 1970'lerden beri, Vakfın öncülük ettiği teknikler "çevresel etkileri, büyük tarım işletmeleriyle ilişkileri ve açlığı tamamen ortadan kaldırmakta başarısız olduğu için" (RF, 2017) eleştirilmiştir. Vakıf 1980 sonrası da Afrika ve Asya ülkeleri başta olmak üzere sürdürülebilir tarım hedefine dönük olarak tarımda biyoteknolojik araçların kullanımını (pirinç temelli genomik araştırmalara verdiği destek gibi) teşvik edici faaliyetlerine devam etmektedir.

2. Türkiye'de Tıbbi Eğitim ve Nüfus Programlarında Vakfın Rolü

Türkiye'de Erken Cumhuriyet dönemi ile birlikte sistematik bir şekilde faaliyet gösteren Vakıf, uluslararası düzeyde elde ettiği halk sağlığı bilgisi ile sağlık politikalarında ve sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Vakfın desteği ile *"tıp eğitimi", "hıfzıssıhha enstitüsü", "hıfzıssıhha okulu", "sıhhat merkezleri"* ve *"bursluluk programları"* gibi stratejik araçlarla sağlık alanının kurumsallaşmasına katkı sağlanmıştır (Küçük,

2018a). İkinci Dünya Savaşı sonrası Vakıf, Soğuk Savaş ortamında stratejik politik öneminden ötürü Türkiye'deki faaliyetlerini yeni programlar ekleyerek artırmıştır. Vakıf daha önce de belirtildiği gibi, bu yıllarda programlarında ve çalışma stratejisinde değişikliğe gitmiştir. Vakfa göre toplumun kitlesel kararları, son tahlilde küçük gruplarda hâkim olan anlayış, tutum ve davranış biçimleri ile belirlenmektedir. Bu felsefeden hareketle Vakıf, bağış miktarından ya da programın büyüklüğünden bağımsız olarak üniversite bölümleri, laboratuvar ekipleri ve teknik olarak uzman ve entelektüel olarak özgür olan bireyler gibi küçük gruplarla çalışma kararı almıştır (RF: 1951: 13-14). Vakıf bu yaklaşımı ile toplumun modernleşmesi ve Batılılaşması için liderlik edecek isimlerin yani 'yaratıcı azınlığın' önünü açmak istemiştir (Erken, 2015: 113-144). Diğer bir deyişle, kapitalist toplum yapısının sürdürülmesinde araştırma ve kültürel faaliyetlerle uğraşarak hâkim grup veya sınıfın çıkarına hizmet eden organik aydınları (Gramsci, 2014: 45-47) yaratma hedefi gütmüştür. Bu ölçüt, Vakfın çeşitli alanlarda uyguladığı bağış ve bursluluk programlarının ayırıcı özelliği olmuştur.[3]

2.1. Vakfın Tıbbi Faaliyetleri ve İhsan Doğramacı ile İşbirliği

1950 ve 1960'lı yıllarda Vakfın Türkiye'de tıbbi alandaki faaliyetlerini koordine eden ve yönlendiren kişi konumunda olan İhsan Doğramacı, entelektüel birikimi ve azmi ile Vakıf açısından önemli bir yere sahipti. Nitekim Vakfın 1963 yılında düzenlenen 50. yıl kutlamalarına Yakın Doğu'dan katılan tek kişi olduğu (Rose, 2008: 27) dikkate alındığında ne kadar önemli bir değere sahip olduğu görülmektedir. Bundan ötürü Doğramacı[4], Vakıfla kurduğu yakın ilişki neticesinde Türkiye'de tıp eğitiminin geliştirilmesi, medikal bakım araştırmaları

---

3 Vakfın bursiyerlerinin *(fellowship)* Türk modernleşmesi ve Batılılaşmasına etkisi incelenmesi gereken ayrı bir çalışma konusudur. Vakfın bursiyerleri arasında tıp ve sağlık bilimleri alanında Nusret Fişek, İhsan Doğramacı; sahne sanatları alanında Yıldız Kenter, Tunç Yalman; siyaset bilimi alanında Mümtaz Soysal, Ergun Özbudun, Taner Timur, Mete Tuncay, Deniz Baykal, Bülent Ecevit; ekonomi alanında Gülten Kazgan, Haluk Cillov, Oktay Yenal, Orhan Türkay, Besim Üstünel; tarih alanında Halil İnalcık ve kamu yönetimi alanında Arif Payaslıoğlu isimleri dikkat çekmektedir.

4 1915 yılında Kuzey Irak'ta, Erbil'de nüfuzlu bir Türkmen ailesinin oğlu olarak doğan İhsan Doğramacı, Beyrut Amerikan Kolejini ve ardından İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini bitirdi. Ankara'da, Profesör Albert Eckstein'in yanında çocuk hastalıkları uzmanı olduktan sonra, 1944-1947 yılları arasında ABD'de Harvard Üniversitesi'nde ve St. Louis'teki Washington Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. 1947 yılında Türkiye'ye geri döndü ve Ankara Üniversitesi bünyesinde çalışmaya başladı.

ve sağlık bilimlerinin geliştirilmesi gibi alanlarda projeler ve programlar geliştirmiştir.

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Kürsüsü

Vakfın Türkiye'de 1950 sonrası en dikkat çekici programlarından biri, tıbbi eğitim ve ana-çocuk sağlığının geliştirilmesi programıydı. Bu programın başlangıcının 16 Ocak 1954 tarihinde Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi bünyesinde Prof. İhsan Doğramacı'nın başkanlığında Çocuk Sağlığı Kürsüsü'nün açılması olduğu söylenebilir. Kürsünün açılmasına müteakip 2 Şubat 1954 tarihinde Kürsüye bağlı olarak çocuk sağlığı klinik ve enstitüsü, Ankara Cebeci'deki bir binada poliklinik hizmeti vermeye başlamıştır. Prof. İhsan Doğramacı, 1955 yılında Vakfın daveti üzerine ABD ve Meksika'da anne ve çocuk sağlığı enstitülerini ve pediatri kliniklerini ziyaret ederek (RF; 1955: 31) inceleme ve gözlemlerde bulunmuştur. Bu ziyarette, Vakfın o yıllarda Türkiye'deki programlarını koordine eden John Marshall'ın (1955: 121) ve Türkiye'de araştırma yapan ABD'li bir yazar olan Richard D. Robinson'ın telkinlerinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Erdem ve Rose'un belirttiği gibi (2000: 141) Doğramacı "karizmatik liderliği, enerjisi, kararlılığı ve profesyonel yetkinliği" ile Vakıf görevlilerinin övgüsünü ve güvenini kazanmıştır. Öyle ki Vakıf görevlileri onu, kendisini Türkiye'de son derece yüksek olan çocuk ölümlerini azaltmaya; çocuk hekimleri ile diğer tıbbi personelin eğitimini geliştirmeye; eski Alman tıbbi eğitim sistemi yerine modern Amerikan eğitim sistemi getirmeye adayan bir kişi olarak tanımlamışlardır.

1954 yılının ortalarında Hacettepe Çocuk Hastanesi'nin temelleri atılmakla birlikte, Vakıf görevlileri İhsan Doğramacı'yı 1955 yılında ilk ziyaret ettiklerinde (RF, 1956: 85-86), mevcut klinik yarı-tamamlanmış bir binadan oluşmaktaydı ve uluslararası standartlarda modern klinik eğitim ve araştırma hizmeti verebilme imkânı bir rüyaydı. Bu rüyayı gerçekleştirme, bir başka deyişle anne ve yenidoğan ölüm oranlarını azaltarak çocuk sağlığı ve hijyen konusunda sağlık çalışanlarını modern yöntemlerle eğitme hedefine ulaşabilmek için Vakıf, dört yıllık bir finansal destek taahhüdünde bulunmuştur.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Fizyoloji Enstitüsü

Vakıf, diğer yandan üniversitelerin tıbbi araştırmalarını teşvik etmek üzere laboratuvarlara ve enstitülere de mali destek sağlamaktaydı. Bu doğrultuda 1956 yılının başlarında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini ziyaret eden Vakfın "Tıp ve Halk Sağlığı Bölümü" ikinci direktörü Dr. John Weir, Fizyoloji Enstitüsü'nde yapılan eğitim ve araştırma çalışmaları ile ihtiyaçlar hakkında bilgi almıştır (Terzioğlu, 1957: 464). Enstitüde görev yapan Meliha Terzioğlu'nun fizyolojideki laboratuvar deneyimlerinden, metabolizma ve hematoloji gibi

konulardaki çalışmalardan da etkilenen Vakıf, Fizyoloji Enstitüsüne ihtiyaç olan cihaz ve malzeme alımı için 1957 yılında 20 bin dolar bağış yapmıştır (RF; 1957: 82). Daha sonra Terzioğlu, 1959 yılında da ABD ve Latin Amerika'daki fizyoloji laboratuvarlarını ziyaret etmesi ve Buenos Aires (Arjantin)'deki Fizyoloji Kongresine katılması için Vakıftan 4,650 dolar hibe almıştır (RF, 1959: 107-108).

Ankara Üniversitesi Hacettepe Çocuk Sağlığı Enstitüsü

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Kürsüsü'nün bir parçası olan Çocuk Sağlığı Enstitüsü'nün 1957 yılında tüzel kişilik kazanması sonrası, bu enstitüye bağlı olarak Hacettepe Çocuk Hastanesi üç katlı ve 150 yatak kapasiteli olarak Temmuz 1958'de faaliyete başlamıştır. Vakfın sağladığı burslarla ABD'de eğitilen asistan ve uzman hekimler Enstitünün eğitici kadrolarını oluşturmuştur. Hastane ve Çocuk Sağlığı Kliniği, üniversitenin tıp fakültesinde yeni bir eğitim modelinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Öğrenciler sınavla alınmaya, temel bilimlerin öğretimine ağırlık verilmeye, laboratuvar uygulamaları ile klinik eğitimlerin yaygınlaştırılmasına başlanmıştır. Aynı zamanda akademik yıl beş aydan dokuz aya çıkarılmıştır. Vakıf, tıbbi eğitimin reorganizasyonunun sadece Türkiye için değil, diğer Ortadoğu ülkeleri için de önemli bir etki yaratmasını bekliyordu. Birkaç yıl içinde Ankara Üniversitesi'ndeki tıp öğrencilerinin yaklaşık yüzde 10'unun diğer Ortadoğu ülkelerinden (Irak, Suriye, Lübnan İran ve Afganistan gibi) gelmeye başlaması (RF; 1961: 190) beklenen etkiyi yansıtmaktaydı. Vakıf, 1960 yılında çocuk sağlığı kliniğini geliştirmek ve bir araştırma merkezi haline gelmesi için 145 bin dolar tahsis etmiştir. Bunun 115 bin doları yeni biyokimya laboratuvarına cihaz ve donanım satın alma ile inşaat halindeki poliklinik için, geri kalan kısmı ise zaman zaman Enstitüyü ziyaret edecek uzman ve eğitimciler için kullanılması (RF; 1960: 96) planlanmıştır. 1961 yılında da çıkan yangın sonucu zarar gören bina yenilenmiştir.

Resim 1. Yeni Kurulan Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü'nün radyoloji kliniğinde yürütülen çalışmalar (RF, 1960).

Hacettepe Tıp Fakültesi

1961 yılında Çocuk Sağlığı Enstitüsüne bağlı yüksek hemşirelik, tıbbi teknoloji ve fizik tedavi ve rehabilitasyon alanında eğitim yapmak üzere Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Yüksekokulunun açılması üzerine Vakıf, 1962 yılında Yüksekokulun eğitim programının geliştirilmesi için 110 bin dolar yardım yapmıştır. 1963 yılında da ilgili bölümlerin Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesi hâline getirilmesi üzerine de 1964 yılında 225 bin dolar mali destekte bulunmuştur. Hacettepe Tıp Fakültesinin ana hedefi, öğretim üyesi yetiştirerek yurdun çeşitli bölgelerinde yeni fakültelerin ve üniversitelerin kurulmasına yardım etmek olmuştur. Örneğin 1965 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesinde bir Tıp Fakültesi kurulması görevini üzerine alan Hacettepe'den 60 öğretim üyesi ve öğretim yardımcısı sürekli hizmet için Erzurum Tıp Fakültesine atanmıştır (TBMM, 1967: 17-18). Ankara Üniversitesi bünyesi içinde kurulmuş bulunan Hacettepe Tıp ve Sağlık Bilimleri Fakültesinin süreç içinde gösterdiği gelişme ile artık bir üniversite niteliğini kazandığı görülerek 1967 yılında Hacettepe Üniversitesi halini almıştır. Hacettepe kurumları üniversite statüsüne

kavuştuktan sonra ülkedeki çeşitli tıp fakültelerinin (Trabzon, Sivas, Kayseri, Samsun, Eskişehir gibi) kuruluşuna katkıda bulunmuştur.

1956 ve 1967 yılları arasında bu alandaki programlar için Vakıf Tablo 1'de görüldüğü gibi, bir milyon doların üzerinde bir bağış yapmış ve aynı zamanda 37 kişiyi de bursiyer *(fellowship)* olarak yurtdışında eğitime göndermiştir.

Tablo 1. Vakfın Sağlık Alanında Türkiye'ye Yaptığı Yardımlar ve Bursiyer Sayısı (1952-1978)

Yıl	**Alan/Konu**	**Verilen Bağış Miktarı ($)**	**Tıbbi Araştırma ve Eğitim ile Halk Sağlığı Alanında Bursiyer *(Fellowship)* Sayısı**
1952	- Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinden Dr. Zeki Faik Ural'ın ABD ve Kanada'da eğitim kurumlarındaki halk sağlığı ve koruyucu tıp departmanları ile işbirliği çalışmaları için	2,350	3
1954			3
1955	- Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Kürsüsü Başkanı olan Prof. İhsan Doğramacı'nın ABD ve Meksika'da anne ve çocuk sağlığı enstitülerini ve pediatri kliniklerini ziyareti, - Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji Enstitüsü Başkanı Dr. İzzet Kantemir'in tıbbi eğitimde yeni gelişmeler ve farmakolojideki yeni teknikleri gözlemlemek üzere ABD'ye ziyareti	2,750 3, 230	1
1956	- Ankara Üniversitesi Çocuk Sağlığı Kliniği'ne cihaz ve donanım satın alımı ve ziyaretçi Amerikan profesörlerin görevlerinin devamı için	100,000	4
1957	- İstanbul Üniversitesi Fizyoloji Enstitüsü cihaz ve donanım alımı için, - Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesinden Dr. Zeki Faik Ural'ın koruyucu hekimlik ile ilgili ABD, Porto Riko ve Kolombiya ziyareti	20,000 3,600	9
1958	- Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi cihaz ve ekipman için, - Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencilerinin uluslararası kongreleri katılmaları ve diğer ülkelerdeki laboratuvarları ve meslektaşları ziyareti için, - Hıfzıssıhha Okulu ekipman için	170,000 5,000 10,000	3

1959	- Ankara Üniversitesi Çocuk Sağlığı Kliniğindeki ziyaretçi eğiticilerin hizmetlerinin devamı için, - Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Kürsüsü Başkanı olan Prof. İhsan Doğramacı'nın ABD, Kanada ve Meksika'daki pediyatri servislerini ziyareti	12,000 5,400	7
1960	- Ankara Üniversitesi Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü'nün kurulması için, - İstanbul Üniversitesi Farmakoloji Enstitüsü'ne araştırma ekipman için, - Hıfzıssıhha Okulu eğitim ve araştırma materyali için	145,000 7,500 10,000	5
1961	- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hıfzıssıhha Okulu'na eğitim ve araştırma materyali için - Prof. İhsan Doğramacı başkanlığında Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsünde düzenlenecek çocuk sağlığı eğitimi ile ilgili bölgesel bir sempozyum için	10,000 4,000	-
1962	- Ankara Üniversitesi Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Yüksekokulunun eğitim programının geliştirilmesi için, - Ankara Tıp Fakültesi Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsünden Dr. Mehmet Burhanettin Say'ın pediyatride özellikle pediyatrik hematolojide eğitim ve öğretimi gözlemlemek için ABD ve Avrupa ziyareti, - Ankara Tıp Fakültesi Hacettepe Çocuk Hastanesinden Dr. Ali Ertugrul'un pediyatride özellikle pediyatrik kardiyolojide eğitim ve öğretimi gözlemlemek için Avrupa, ABD ve Meksika ziyareti	110,000 3,080 2,745	2
1964	- Ankara Üniversitesi Hacettepe Tıp Fakültesi'nin kurulması için	225,000	-
1966	- Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hıfzıssıhha Okulu'na Türkiye Nüfus Araştırmasında kullanılmak üzere donanım alımı için	6,700	-
1967	- Hacettepe Bilim Merkezi (Eğitim, araştırma ve uygulama amaçlı aile planlanması kliniklerinin geliştirilmesi için), - Nebraska Üniversitesi'nden bir beslenme uzmanının Hacettepe Bilim Merkezini ziyareti	66,500 12,000	-
1968	- Hacettepe Bilim Merkezi Aile Planlaması Kliniğinin Gelişimi	84,500	-
1969	- Hacettepe Bilim Merkezi Aile Planlaması Kliniğinin Gelişimi	99,000	-
1978	- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından çocuk istihdamı araştırmalarında kullanılmak üzere	18,000	-

Kaynak: Rockefeller Vakfı'nın 1952-1978 yıllarına ait yıllıklarından derlenmiştir.

2.2. Nüfus Planlaması Programlarının Gelişimi

Türkiye'de 1920'li yılların sonlarından itibaren izlenen 'doğurganlığı özendirici' bir politikadan 'doğurganlığın azaltılması' politikasına geçilmesi çalışmalarına Sağlık Bakanlığı tarafından 1958 yılında başlanmıştır. Bakanlık ana-çocuk sağlığı yönünden yani tıbbi gereklilikler noktasında konuya eğilirken (Fişek, 1964: 11), nüfus sorununa ekonomik yaklaşım kamuoyunda hâkim anlayış olmuştur. Türkiye'de, Neo-maltusyen söylem ile örtüşen hızlı nüfus artışının tüketimin artmasını teşvik ettiği, tasarrufların artmasını ve kalkınmayı engellediği şeklindeki görüşler (Türkay, 1961: 84-91; Cillov, 1962: 1-2; Fişek, 1964: 5-18; Tuncer, 1968: 8) nüfus politikasının değişiminde önemli rol oynamıştır. Bu yıllarda uluslararası düzeyde resmi programını oluşturan Vakıf, gelişmekte olan ülkelerdeki politika yapıcılara kendi nüfus planlaması programlarını geliştirmeleri için uzman desteği, nüfus araştırma merkezleri, eylem araştırma projeleri, demografik ve biyomedikal araştırmalardan oluşan bir eylem paketi önermiştir (RF, 1968: 38-55).

Demografik Araştırmalar ve Eylem Araştırma Projeleri

1963 yılının Şubat ayında ABD'de çeşitli ülkelerdeki nüfus planlaması faaliyetlerine yardımcı olmak üzere kurulan Nüfus Konseyi Başkanı Dr. Notestein Ankara'ya gelmiş ve Türkiye'deki çalışmaları destekleme vaadinde bulunmuştur. Nisan ayında da Nüfus Konseyi'nden Dr. Corsa başkanlığında bir uzmanlar heyeti Türkiye'ye gelerek başka ülkelerdeki tecrübelere dayanarak Türkiye'de nüfus planlaması meselesinin nasıl ele alınması gerektiği ile ilgili tavsiyelerde bulunan bir rapor hazırlamıştır (SSYB, 1963). Bu doğrultuda ilk olarak halkın nüfus planlaması konusundaki bilgi, tutum ve davranışlarını ortaya koyabilmek amacıyla Hıfzıssıhha Okulu ve Konsey'in destekleri ile bir etüt yapılmıştır (Fişek, 1964: 16). Demografik etütlerle desteklenen bu çalışmaların 1964 ve 1966 yıllarında Yozgat ilinde metodolojisi ve araştırma planı oluşturulmuştur. 1967 yılında Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hıfzıssıhha Okulu tarafından gerçekleştirilen "Türkiye Nüfus Araştırması" (SSYB, 1967) malzeme ihtiyacı için Vakıf tarafından 6,700 dolar bağış yapılmıştır (RF, 1966: 142).

Konsey'in Türkiye'deki çalışmalara yardımcı olmak üzere 140 bin dolar ayırdığı nüfus meselesi ile Amerikan Yardım Teşkilatı (USAID), Ford Vakfı, İngiltere ve İsveç Hükümeti[5], Uluslararası Aile Planlaması Federasyonu

---

5 İsveç Hükümeti, nüfus planlaması konusunda sağlanacak teknik yardımla Sağlık Bakanlığı emrine 500 bin İsveç Kronu tutarında "kontraseptif"i temin etmeyi kabul etmiştir (BCA, 1967a).

(Planned Parenthood Association)[6] gibi kuruluşlar da ilgilenmişler ve yardım için nüfus planlaması yasasının kabulunu ve çalışmalara başlanmasını şart koşmuşlardır (Fişek, 1964: 17). 1963 yılının ortalarında TBMM'ye sevk edilen Nüfus Planlaması Hakkında Kanun Taslağı, Vakfın da bir bursiyeri olan Dr. Nusret Fişek'in çabaları ile 10 Nisan 1965 tarihinde yasalaşabilmiştir. Böylece gebeliği önleyici tedbirlerle fertlerin istedikleri sayıda ve istedikleri zaman çocuk sahibi olabilmeleri yasal hale getirilmiştir (Küçük, 2018b: 140-144). Kalkınma planlarına da giren nüfus planlaması programlarının olumlu bir yansıması olarak süreç içinde "anne-bebek ölüm oranları, düşük ve istenmeyen gebelik sayısında azalma" (Akın, 2007: 94-95) kaydedilmiştir.

Hacettepe Bilim Merkezi ve Nüfus Etütleri Enstitüsü

Vakıf ya doğrudan bağışlarla ya da etkin nüfus programlarına sahip Amerikan üniversiteleri ile işbirliği anlaşmaları yoluyla hastane-tabanlı aile planlaması programlarını desteklemiştir (RF, 1966: 49). Bu kapsamda Türkiye'de 1965 yılında yasalaşan Nüfus Planlaması Kanunu sonrası Vakıf, Hacettepe eğitim kurumlarının koordinasyonunu sağlamak üzere kurulan Hacettepe Bilim Merkezi'ne yaptığı bağışlarla nüfus çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Merkez, eğitim hastanesinin aile planlaması klinikleri ile kadın hastalıkları ve doğum kliniği personelinin çalıştığı diğer eğitim kurumlarından oluşmaktaydı. Ana çocuk sağlığı kliniği Ankara'nın kenar mahallelerinin birinde inşa edilirken, diğerleri merkezden uzak altı köydeki sağlık merkezlerinde kurulmuştur. Benzer bir program Doğu Anadolu'da, Hacettepe Bilim Merkezi personelinden oluşan bir ekip tarafından yeni kurulan Atatürk Üniversitesi bünyesinde de uygulanmıştır (RF, 1967: 15-16). Vakıf dört yıllık dönem içinde Merkezin aile planlaması kliniklerin eğitim, araştırma ve uygulama çalışmaları için 250 bin dolar tahsis etmiştir (RF, 1967: 31).

1967 yılında Türkiye'de ve dünyada nüfus konuları ile ilgili tıbbî, sosyal ve ekonomik sorunları araştırmak, bu konularda personel yetiştirmek ve eğitim ile ilgili çalışmalarda bulunmak üzere "Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü" kurulmuştur. Dr. Nusret Fişek yönetiminde kurulan Enstitü, nüfus dinamikleri ile ilgili bilgi üretmek üzere saha çalışmaları dışında düzenli aralıklarla nüfus ve sağlık araştırmaları gerçekleştirmiştir.

Bu dönemde yaşanan önemli bir gelişme de John D.Rockefeller 3rd tarafından 26 Eylül 1966 tarihinde dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'e gönderilen mektuptur. Nüfus planlaması konusunda dünya liderlerinin desteğini

---

6 1965 yılında merkezi Ankara'da olmak üzere kurulmasına teşebbüs edilen Türkiye Aile Planlaması Derneği'nin merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Aile Planlaması Federasyonu ile işbirliği yapmasına izin verilmiştir (BCA, 1965).

almak isteyen Rockefeller, Türkiye ile birlikte Vakfın programlarını yürüttüğü 21 ülkeye gönderilen bu mektupta özetle, dünya nüfusunun hızla artışı sonucu ortaya çıkan sorunların çözümü için destek isteyerek mektup ekinde gönderilen bildirinin devlet başkanlarınca onaylanılarak yayımlanmasını talep etmiştir (BCA, 1966). Süleyman Demirel tarafından 7 Ocak 1967 tarihinde gönderilen cevabi mektupta ise böyle bir girişim için zamanın olgunlaşmadığı, bu arzunun dünya çapında başarılabilmesi için uluslararası bir uzlaşı ile BM örgütleri eliyle yerine getirilmesinin daha doğru olacağı belirtilmiştir (BCA, 1967b). Öte yandan Hindistan, İsveç, Tunus, Yugoslavya başbakanlarının da aralarında bulunduğu 12 dünya lideri ise aile planlamasının önemine dikkat çeken bu belgeyi imzalamışlar ve diğer ülkelere duyurmuşlardır (Tarla, 1967: 13).

3. Türkiye'de Tarım Sektörünün Dönüşüm Sürecinde Vakfın Rolü

Vakfın Türkiye'de tarım alanındaki faaliyetleri denildiğinde, kanımızca düşünülmesi ve analiz edilmesi gereken en önemli ilişki, tarım alanındaki Türk-Amerikan ilişkileridir. Tarımın uluslararası piyasalar ile bütünleşme sürecinin başladığı 1950'li yıllarda çiftçileri pazara dönük üretime yönlendiren gelişmelerin başında, tarımsal girdi kullanımının (tohumluk, gübre, yem, tarım ilaçları, traktör, tarım makineleri gibi) devletin destekleyici ve özendirici tedbirleri ile teşvik edilmesi politikasıydı. Amerikan iktisadi yardımları (Marshall Planı) ile ivme kazanan bu gelişme, giderek ithal ikameci bir birikim modeline evrilmiştir. Ancak bu süreçte tarım teknolojileri ve girdileri ithal edilip nihai ürün ülke içinde üretilirken, Amerikan tarım ürünlerinin ithali azalmamış hatta ticaret anlaşmalarına konu olmuştur. 1954 yılında Türk Hükümeti ile ABD arasında imzalanan zirai maddeler ticaretinin geliştirilmesi ve yardım hakkındaki kanun çerçevesindeki pamuk çekirdeği, soya yağı, buğday, mısır, yemeğe elverişli olmayan don yağı gibi tarım ürünleri ithal edilmeye başlanmıştır. Daha sonra 1956, 1958, 1963 ve 1966 yıllarında yapılan ek anlaşmalarla ABD, kendi tarım ürünlerine Türkiye'de genişleyen bir pazar açmıştır. Burada dikkat çeken noktalardan biri de yapılan bu anlaşmalarda ABD, ticari ürün ihracatından dolayı elde ettiği gelirin bir kısmını Milletlerarası Kalkınma Teşkilatı (AID) ikraz anlaşmaları yolu ile yine pazarın daha da geliştirilmesi için kullanması politikasıydı. Bu krediler özel sektördeki kalkınma projeleri de dâhil olmak üzere, Hükümet ile AID arasında zaman zaman mutabık kalınacak iktisadî kalkınma projelerinin veya maksatlarının finansmanını desteklemek üzere kullanılmaktaydı. Dolayısıyla AID aracılığıyla tarımda ticarileşme oranı giderek artmaya başlamıştır.

1960'lı yıllarda Cargill'in Bramer Ticaret A.Ş. ile yerel ortaklık kurması, "Unilever'in nebati yağ üretimine başlaması, Ciba-Geigy, Bayer, Sandoz ve

Pfizer gibi uluslararası şirketlerin de gübre ve tarım ilaçları üretiminde faaliyet göstermeye başlamaları" (Keyder ve Yenal, 2013: 110) Türkiye'deki gıda ve tarımsal girdi pazarının genişlemesinin bir göstergesiydi. Bu durum aynı zamanda hem uluslararası sermayenin doğrudan yatırımına hem de yerli ortaklarla birlikte ulusal sermayeye eklemlenme çabalarına işaret etmekteydi. Bu yıllarda neredeyse yabancı çokuluslu şirketlere evsahipliği yapan ülkelerden biri haline gelen Türkiye'de (United Nations, 1973: 15) yaşanan bu eklemlenme süreci, şirket kapitalizminin gereksinimleri ve çıkarlarının doğal bir sonucuydu.

3.1. Ortadoğu Buğday Araştırma ve Geliştirme Programı

Tarımsal üretimin temel girdilerinin başında gelen tohumlukların kaliteli ve verimli hale getirilmesi, hem gıda arzı hem de başta giyim olmak üzere diğer endüstriler açısından büyük önem taşımaktadır. Bu amaçla Türkiye, 1959 yılında Adapazarı'ndaki Türkiye Tarımsal Araştırma İstasyonu'nda deneme amaçlı Meksika'dan gelen 17 örnek ıslah edilmiş tohumdan buğdayın yetiştirilmesi ile öncü ülkelerden olmuştur. Bu ön çalışma sonrasında nüfus sorunu ile bağlantılı gösterilerek tarımsal üretiminin arttırılması ve kalitesinin yükseltilmesi amacıyla 1963 yılında 308 sayılı Tohumlukların Tescil, Kontrol ve Sertifikasyonu Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Söz konusu kanun ile *"yabancı memleketlerde o memleketin kendi mevzuatı dâhilinde ıslah ve tescil edilmiş çeşitlerin, memleketimizde adaptasyon denemeleri yapılmak"* üzere getirilebilmesinin önü açılmıştır. 1965 yılında, Sonora 64 ve Lerma Rojo cinsi 40 kg ıslah edilmiş tohum Hindistan'dan Amerikan Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID) aracılığıyla getirtilmiştir. Tarsus'taki özel bir çiftliğe ekilen bu tohumlardan elde edilen verim son derecede yüksekti. Çukurova bölgesinde yankı uyandıran bu sonuç üzerine, bu bölgedeki çiftçiler mali kaynaklarını birleştirerek devlet yardımı ile Meksika'dan 60 ton Sonora 64 cinsi buğday tedarik ederek ektiler (Humphrey, 1969: 1-7). Vakfın 1943 yılında başlayan Meksika Tarım Programına dayanan bu girişim sonucunda Türkiye ilk önemli deneyimini 1966 yılında 60 ton Sonora 64 cinsi buğday ile elde etti (RF, 1967: 35). Bu deneyim sonrası Adana milletvekili Kasım Gülek, Meksika ve Arjantin'de dönüme 800 kilo veren ve Adana'da denenen Sonora 64 adlı buğday cinsinin ülkemizdeki tahıl darlığını giderecek nitelikte olduğunu belirterek devlet desteği ile yasal yollardan ülkeye getirilmesini talep etmiştir (TBMM, 1966: 316-317). Çok geçmeden 1967 Eylül ayında Rockefeller ve Türk Hükümeti, Vakfın ulusal buğday programının geliştirilmesine katılması için görüşmelere başladılar. Vakıf kayıtlarına göre, buğday araştırması ile ilgili 1967 Arap-İsrail Savaşı yüzünden Vakfın Lübnan'da oluşturmayı planladığı bölgesel program iptal edildiğinden, Türk Hükümeti'nin zamanlaması çok iyi denk gelmişti (Adalet, 2017: 5).

Türkiye 1967 yılının sonlarında 22 bin ton Meksika buğday tohumu satın aldı ve kıyı bölgelerindeki birçok çiftlikte ekilerek eskiye göre iki veya üç kat verim elde edildi (RF, 1968: 8). Bu sonuçlar üzerine Tarım Bakanı Bahri Dağdaş (TBMM, 1968: 505-506) Vakfın Türkiye programını müjdelemiştir:

> "Pirinç ve patates konusunda da Rockefeller Foundation müessesesiyle temas halindeyiz. Esasen bu müessesenin buğday tohumundan daha evvel çeltik ve patates üzerindeki çalışmaları ziraat mühendisi olarak tarafımızdan o çok seneler evvel bilinmektedir. Çeltik çeşitleri üzerinde de önümüzdeki ekim yılına yetiştirilmek üzere, çeşitler üzerinde büyük miktarda olmasa dâhi 150 - 200 ton civarında bir deneme çeltiğinin ithalini öngörmekteyiz.
>
> Fakat bunlardan, hepsinden daha mühimi Rockefeller Foundation müessesesi, Şubesinin birisi Tarsus, diğeri de Erzurum'da olmak üzere, önümüzdeki sonbaharda yurdumuzda araştırmalara başlıyacağını da müjdelerim."

Böylelikle 1968 yılında Türkiye, Vakıftan buğdayın geliştirilmesi ve Türk bilim adamlarının eğitilmesi için ulusal bir program yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Vakıf ile Türk Hükümeti arasında 28 Nisan 1969 yılında "Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı" adı altında bir işbirliği antlaşması yapılmıştır. Program; çeşitli ekolojik koşullarda ilkbahar ve kış buğday türlerinin yetiştirilmesini, işbirliği içerisindeki ülkelerden buğday konusunda deneyimli bilim adamlarının sürekli olarak Türkiye'de çalışmasını ve bölgedeki buğday uzmanlarının eğitimini, Yakın Doğu memleketlerinin ihtiyaç duyduğu tohumlukların Türkiye'de yetiştirilmesini, ulusal araştırma ve üretim programlarının gelişiminde tavsiye ve yardımı kapsamaktaydı. Yapılan anlaşma çerçevesinde Vakfın desteği ile Ankara'da Tarım Bakanlığı Buğday Araştırma ve Eğitim Merkezi kurulmuştur. Vakıf bu Merkezin, Ford Vakfının Lübnan'da geliştirmekte olduğu zirai araştırma programı ile işbirliği kurması için özel gayret sarfetmiştir (BCA, 1969).

Bu program, Türkiye'de sadece buğday üretimini arttırmakla kalmadı aynı zamanda kökeni binlerce yıl öncesine dayanan bölgenin tarımsal üretim ve araştırma kapasitesini de dönüştürdü. 1971 yılında Meksika buğdayı, Türkiye kıyılarında bir milyon hektarlık bir alanı kaplamıştır. 1975 yılının sonuna kadar yüksek verimli, hastalığa karşı direçli buğday türleri Türkiye'nin 12 farklı bölgesinde yetiştirilmiştir (Adalet, 2017: 5). Vakıfla 1977 yılında son bir üç yıllık anlaşma yapılarak program uzatılmıştır. 1969-1983 arası dönemde Türk buğday üretimi, büyük ölçüde buğday geliştirme projesi sayesinde 10 milyon tondan 17 milyon tona yükselmiştir (http://rockarch.org/collections/rf/, 2018). Ancak Vakfın bu iddiasına rağmen, projenin erken döneminde hem gazetelerde yer alan

haberlerde[7] hem de Ziraat Mühendisleri Odası (1970: 7 ve 64) tarafından yapılan çalışmada farklı değerlendirmelere rastlanmıştır. Ziraat Mühendisleri Odası, yabancı menşeli buğday tohumlukları ile ilgili yaptığı değerlendirme sonucunda; verim artışının tek başına bu projeye bağlanmasının yanlış olacağını, üretim artışında "geniş ölçüde kullanılan kimyevi gübrenin ve diğer tedbir ve etkenlerin sonucu olduğu kanısı uyandığını" açıkça dile getirmiştir.

Vakıf, 1969'da başladığı finansman desteğine 1970'ler boyunca devam etmiş ve programlar için Tablo 2'de görüldüğü üzere yaklaşık bir milyon dolara yakın bir bağış yapmıştır.

Tablo 2. Tarım Alanında Yapılan Bağışlar ve Bursiyer *(Fellowship)* sayısı.

Yıl	Alan/Konu	Verilen Bağış Miktarı ($)	Bursiyer *(Fellowship)* Sayısı
1969	- Ortadoğu Buğday Geliştirme Programı - Bursiyerlik	14,772	5
1970	- Yakın Doğu ve Kuzey Afrika Müşterek Bölgesel Buğday Programı - Ortadoğu Buğday Geliştirme Programı - Bursiyerlik	20,695 37,629	2
1971	- Ortadoğu Buğday Geliştirme Programı - Bursiyerlik	101, 937 48,199	2
1972	- Ortadoğu Buğday Geliştirme Programı - Bursiyerlik	65,904 31,684	1
1973	- Ortadoğu Buğday Geliştirme Programı - Bursiyerlik	86,103 29,976	1
1974	- Ortadoğu Buğday Geliştirme Programı - Bursiyerlik	73,119 32,710	2
1975			1
1976	- Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı, - Türkiye Kalkınma Araştırmaları Vakfı'na (Ankara), "Tarım Politikalarına Yansımaları ile Türkiye'de Buğday Tarımının Durumu ve Analizi" başlıklı çalışma için, - Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne Türkiye'de tarım ekonomisinin bir bibliyografyasını hazırlaması için	124,995 9,037 2,000	-

7 "Meksika buğdayı eken üreticiler pişman", *Milliyet*, 11 Temmuz 1969; "Egeli üretici Meksika buğdayından ümidini kesti" *Milliyet*, 26 Ağustos 1969; "Meksika buğdayı Çukurova'da sonuç vermedi", *Milliyet,* 19 Temmuz 1970.

1977	- Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı	23,103	-
1978	- Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı	23,620	3
1979	- Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı, - Boğaziçi Üniversitesi'ne Tarım Bakanlığı için tarım yönetimi üzerine bir dizi katılımlı eylem semineri düzenlemesi için, - Türkiye Kalkınma Araştırmaları Vakfı'na (Ankara), Tarım Bakanlığı ile işbirliği içerisinde Türkiye'de tarımsal üretim ve beslenme ihtiyacı ile ilgili bir proje için, - Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ne fiyat değişikliklerinde tarımsal üretimin etkilenme durumu üzerine bir araştırma için	34,880 25,000 22,500 9,555	1
1980	- Ortadoğu Buğday Araştırma ve Eğitim Programı	36,500	3
1981	- Türkiye Kalkınma Araştırmaları Vakfı'na (Ankara), ulusal gıda üretimi ve tüketimi incelemesi için, - Ortadoğu Teknik Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Araştırma Enstitüsü'ne, Türk tarım politikaları üzerine devam eden araştırmada kullanılmak üzere	35,000 34,500	-
1982	- Türkiye Kalkınma Araştırmaları Vakfı'na (Ankara), ulusal gıda üretimi ve tüketimi incelemesini tamamlamak üzere	33,050	2
1983	- Türkiye Kalkınma Araştırmaları Vakfı'na (Ankara), ulusal gıda üretimi ve tüketimi incelemesini tamamlamak üzere	21,000	1

Kaynak: Rockefeller Vakfı'nın 1969-1983 yıllarına ait yıllıklarından derlenmiştir.

3.2. Zirai Eğitim, Araştırma ve Diğer Destekler

Programla elde edilen başarılardan biri de yurtdışında BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ve USAID işbirliği ile CIMMYT ve Oregon State Üniversitesi başta olmak üzere çeşitli üniversitelerde 24 Türk bilim adamına burs, seyahat, doktora ve ihtisas imkânı sağlanmıştır. Vakıf, aynı zamanda ODTÜ ve özel bir kuruluş olan Türkiye Kalkınma Araştırmaları Vakfı'na da tarımsal araştırmaları geliştirme, gıda üretimi arttırma, halkın beslenme alışkanlıklarını tespit etme, ulusal gıda üretimi ve tüketiminde politika ve strateji oluşturma kapasitesini güçlendirmeye yönelik çalışmaları için finansal destek sağlamıştır (RF, 1982: 29).

Proje sürecinde organizasyon ve metot sorunları, çeşitli kamu kurumları ile yaşanan çatışmalar yanında yönetsel istikrarsızlık iklimi de problem yaratmıştır. Örneğin projenin eş yöneticisi olan Bill C. Wright, 1975 yılında

projenin başlangıcından beri 8 tarım bakanı değişikliğinden şikâyet ederek "eğitim alan kişilerin tam faydalı olacakları sırada değiştiğini, yerine gelen kişilerin ise buğday ile muz arasındaki farkı anlamadığını" (Wright, 1975) ironik bir şekilde dile getirmiştir.

1960'lı yılların sonlarından itibaren uyguladığı programlarla Vakıf, Türkiye'de tarımın serbestleşmesinin ön koşullarının oluşturulmasına katkı sağlamıştır. Bu programlarla tarımın dönüşümü hızlanarak köylülerin ve küçük çiftçilerin gıda arzını destekleyen ve buğday, mısır, pirinç gibi ürünlerde verimliliği iyileştiren sermaye girdilerinin (tohum, suni gübre, traktör gibi) yeni müşterileri olarak piyasaya entegre edilmesi desteklenmiştir. 1980'lerin başında ise programlar büyük ölçüde kendi kendine yeterli hale geldiği ve başka kurumlar tarafından desteklendiği için Vakfın desteği azalmakla birlikte, Türkiye tarımının kapitalistleşme süreci ivme kazanmıştır. Hem içsel hem de dışsal dinamiklerin karşılıklı etkileşim içerisinde rol oynadığı bu dönüşüm sürecinde devlet ise, söz konusu alandaki birikimin koşullarını güvence altına alacak bir aktör rolünü üstlenmiştir (Tören, 2007: 213-214). 1980 sonrası Türkiye ile Dünya Bankası arasında yapılan kredi anlaşmalarının dönüştürmeye başladığı tarım sektörü, yerli ve yabancı sermayeye açılarak özel sektöre dayalı bir yapıya bürünmüş[8] ve yapısal uyarlama politikalarının temel alanlarından biri haline gelmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Vakıf özelinde kapitalist hayırseverlerin, nüfus planlaması ve gıda arzını destekleyen program ve projeleri ile nasıl bir değişim ajanı işlevi gördükleri incelenmiştir. Bir kamu politikası aktörü olarak Vakıf, 1955 yılından itibaren finansal katkıları ile Ankara Üniversitesi Çocuk Sağlığı Kürsüsü, Çocuk Sağlığı Araştırma Enstitüsü, Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Okulu ile Hacettepe Tıp Fakültesi'nin kurulmasına yardım ederek Türkiye'de ana-çocuk sağlığını geliştirme ve mevcut eğitim sistemi yerine modern Amerikan tıbbi eğitim sistemini getirme politikasını desteklemiştir. Diğer yandan BM Nüfus Konseyi ile işbirliği içinde Türkiye'de nüfus planlaması programlarına katkı veren Vakıf, Hacettepe Bilim Merkezi ve Nüfus Etütleri Merkezi ile bu çalışmaların kurumsallaşmasına olanak sağlamıştır. Tarım alanında da Meksika Tarım Programı'ndan elde ettiği deneyimlerle başta buğday üretimi olmak üzere

8 Türk Hükümeti ile Dünya Bankası arasında 22 Kasım 1983 tarihinde "Türkiye'de Buğday Islahı Projesi" imzalanarak Türkiye'de ulusal serin iklim tahılları araştırma projesini güçlendirmek amaçlanmıştır. 1983 yılında "özel tohum şirketlerine ürettikleri tohumun fiyatını belirleme serbestliği verilirken, bir yıl sonra tohumluk ithalatı serbest bırakılmıştır" (Güler, 2005: 198-215). Devamında 1985 yılında Tarım Bakanlığı'nın yeniden yapılanması ile tarım sektörünün yönetiminde önemli bir değişim yaşanmıştır.

Ortadoğu'daki tarımsal üretimi dönüştürmeyi hedefleyen Vakıf, Türkiye'de 1969-1983 yılları arasında çeşitli programlar yürütmüştür. Tarım alanındaki hayırseverlik stratejisi; işletim teknikleri, inovasyon ve yeni teknolojilerin kullanılması yoluyla tarımın modernizasyonu ve tarımsal girdi kullanımını yaygınlaştırarak tarımı serbestleştirme politikası ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde modernleşme ve ulusal kalkınma aracı olarak da gösterilen gıda ve nüfus politikaları, ekonomik ve siyasal planlamanın merkezinde yer alan bir devlet politikası haline gelmiştir.

Vakfın en önemli güdüsü, Amerikan hegemonik yayılması bağlamında tarımı metalaştırma ve nüfus planlaması yoluyla nüfus sorunu ve gıda arzını güvenceye almaktı. Neo-maltusyen ideoloji ile desteklenen hayırseverlik, nüfus planlamasını ve tarımda verimlilik artışını "açlıkla mücadele", "yoksulluğu azaltma", "herkes için sağlık", "küresel barışın sağlanması" gibi kimsenin yadsıyamayacağı söylemlerle meşrulaştırmıştır. Kapitalist hayırseverliğin kökeninde, piyasaya dayalı bir kalkınma ve piyasanın geliştirilmesi stratejsi yatmaktaydı. Böylelikle Türkiye'yi modernleştirmeyi, kapitalist toplum yapısını yerleştirmeyi ve sivil toplum kuruluşlarını güçlendirmeyi amaçlayan Vakıf, Soğuk Savaş mücadelesinde Türkiye'yi komünizmin ve Sovyet Bloğunun etki alanından çıkararak Batılı değerlerin hâkim olduğu ülke haline getirme hedefine hizmet etmeye yönelmiştir.

Vakıf, küresel olarak Amerikan çıkarlarını destekleyici bir araç olarak hayırseverliği kullanırken özerk hareket etmekle birlikte, Amerikan politikalarına sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bir başka deyişle, Vakfın politika ve programları, Amerikan hükümetleri ve şirketleri ile yakın temas sağlandıktan sonra oluşturulmuştur. Gıda ve nüfus politikalarında "hayırseverlik", "dış yardım" ve "şirket kapitalizmi" arasındaki karmaşık bir ağ ilişkiselliğini yansıtan bu durum, çok boyutlu incelenmesi gereken bir alandır. Dolayısıyla bu politika ağının dinamiklerini ortaya çıkarabilmek adına 1950 sonrası nüfus planlaması, gıda üretimi ve eğitim çalışmalarını Vakıfla ortak hareket ederek yürüten Ford Vakfı hatta günümüzde Melinda ve Bill Gates Vakfı'nın hayırseverlik faaliyetleri ile birlikte bütüncül olarak ele almak alanyazına daha fazla katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Adalet, Begüm (2017), *Wheat, Land, and Politics in Cold War Turkey,* Research Reports, (New York: Rockefeller Archive Center).

Akın, Ayşe (2007), "Emergence of the Family Planning Program in Turkey", in *The Global Family Planning Revolution: Three Decades Of Population Policies And Programs,* W. Robinson and J. Ross (Eds), (Washington: World Bank): 85-103.

Bashford, Alison (2014), *Global Population: History, Geopolitics, and Life on Earth,* (New York: Columbia University Press)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA (1965), *Merkezi Ankara'da olmak üzere kurulmasına teşebbüs edilen Türkiye Aile Planlaması Derneği'nin merkezi Londra'da bulunan Milletlerarası Aile Planlaması Federasyonu ile işbirliği yapmasına izin verilmesi,* Yer, 30-18-1-2/183-4-7, (18.01.1965).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA (1966), *Aile Planlaması Hakkında Amerikalı John D.Rockefeller 3 Rd Tarafından Başbakana Gönderilen Mektup,* Yer, 30-1-0-0/64-398-10, (21.10.1966).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA (1967a), *İsveç'ten Aile Planlaması Konusunda Sağlanacak Teknik Yardımla İlgili Anlaşmanın İmzalanması Hususunda Dışişleri Bakanlığının Yetkili Kılınması,* Yer, 30-18-1-2/204-23-1, (31.03.1967).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA (1967b), *Milletlerarası Aile Planlaması Konusunda Başbakan Süleyman Demirel ile John D.Rockefeller 3 Rd Arasındaki Yazışmalar,* Yer, 30-1-0-0/9-52-1, (31.01.1967).

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi-BCA (1969), *Buğday üretiminin geliştirilmesi amacıyla Rockefeller Foundation ile işbirliği halinde Türkiye'de bir Buğday Araştırma Merkezi'nin kurulması, bu konuda görüşmeler yapmak ve anlaşma imzası için Tarım Bakanlığına yetki verilmesi,* Yer, 30-18-1-2/232-22-3, (02.04.1969).

Bondestam, Lars (1982), "The Political Ideology of Population Control" in Alavi, Hamza and Teodor Shanin (Eds) Introduction to the Sociology of "Developing Societies." (London: Palgrave): 252-259.

Cillov, Haluk (1962), "Türkiye'de Nüfus Artışının Doğurduğu Meseleler", *İstanbul Ticaret Odası Gazetesi,* 5 (208): 1-2.

Çam, Esat (1987), "Çokuluslu Şirketler ve Gelişen Ülkeler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* 45 (1-4): 93-120.

Erdem, Murat ve Kenneth W. Rose (2000), "American Philanthropy in Republican Turkey: The Case of Rockefeller and Ford Foundations", *The Turkish Yearbook of International Relations,* 31 (2): 131-157.

Erken, Ali (2015), "Rockefeller Vakfı, John Marshall ve Modern Türkiye'de Beşerî Bilimlerin Gelişimi:1950-1965", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi,* 20 (38): 113-145.

Fişek, Nusret H. (1964), "Türkiye'de Nüfus Meselesinin Ele Alınış Tarzı ve Planlar", *Sağlık Dergisi,* 38 (3-4): 5-18.

Georges, Nicole M. (2017), "Philanthropic Neo-Malthusianism: The Rockefeller Foundation and the Mexico Agricultural Program, 1906-1945", *The Graduate History Review,* 6 (1): 63-97.

Gramsci, Antonio (2014), *Hapishane Defterleri,* Yedinci Baskı, (İstanbul: Belge Yayınları)

Güler, Birgül Ayman (2005), *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarlama Politikaları 1980-1995,* İkinci Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi).

Humphrey, Llewellyn Mealey (1969), *Mexican Wheat Comes to Turkey,* Food and Agriculture Division, (United States: USAID/Turkey).

Keyder, Çağlar ve Zafer Yenal (2013), *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük,* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Küçük, Aziz (2018a), "Hayırsever Kapitalizmi ve Erken Cumhuriyet Döneminde Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesi: Rockefeller Vakfının Rolü", *Amme İdaresi Dergisi,* 51 (2): 87-116.

Küçük, Aziz (2018b), *Kapitalizm, Devlet, Sağlık ve Türkiye,* (Ankara: Akademisyen Kitabevi).

Marshall, John (1955), "Near East Trip- 9 March 1955 Wednesday Ankara", *1955 March 5-May 31 Officers' Diaries,* Rockefeller Foundation records, RG 12, M-R, (New York: Rockefeller Foundation).

Moore, Hugh (1954a), *The Population Bomb*, (New York: Hugh Moore Fund).

Moore, Hugh, Clayton, Will L. and Bunker, Ellsworth to John D. Rockefeller 3rd (1954b), RG 2, Box 45, RA. Quoted in Crichtlow, 26 November 1954, (New York: Rockefeller Foundation).

Morvaridi, Behrooz (2012), "Capitalist Philanthropy and the New Green Revolution for Food Security", *Int. Jrnl. of Soc. of Agr. & Food,* 19 (2): 243–256.

Mosher, Steven W. (2008), *Population Control: Real Costs, Illusory Benefits,* (Edison, NJ: Transaction Publishers).

Nigro, Rise T. (1986), "An Analysis of Us Population Control Policy in the Third World: The Role of Economic and Developmental Aid and Private Interest", *Master's Theses*, Loyola University of Chicago, http://ecommons.luc.edu/luc_theses/3500 (10.4.2018)

Raulet, Harry M. (1970), "Family Planning and Population Control in Developing Countries", *Demography,* 7 (2): 211-234.

Reed, James W. (1996), "The birth control movement before Roe v. Wade", *in The Politics of Abortion and Birth Control in Historical Perspective,* Donald Critchlow (Ed.), (University Park: Pennsylvania State University Press); 22-52.

Rockefeller Foundation-RF (1951-1999), *Annual Report,* (New York: The Rockefeller Foundation).

Rockefeller Foundation-RF (2017), *Agriculture,* (New York: The Rockefeller Foundation- A Digital History), rockfound.rockarch.org (31.12.2017).

Rockefeller Foundation-RF (2018), *Health: Family Planning,* (New York: The Rockefeller Foundation- A Digital History), rockfound.rockarch.org (01.04.2018).

Rose, Kenneth W. (2008), *The Rockefeller Foundation's Fellowship Program in Turkey, 1925-1983,* http://www.rockarch.org/publications/resrep/pdf/roseturkey.pdf, (01.02.2016).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Hıfzıssıhha Okulu (1967), *Türkiye Nüfus Araştırmasının İlkeleri ve İlk Sonuçları,* (Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı).

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (1963), *Population Council'in Türkiye'deki Nüfus Planlamasına Dair Raporu,* Çev. Necip Ulusay, (Ankara: Akın Matbaası).

Tarla: Köycü Eğitim, Sanat Dergisi (1967), *Nüfus Planlaması Özel Sayısı,* 2 (21): 13.

Terzioğlu, Meliha (1957), "Rockefeller Fondasyonunun Fizyoloji Enstitüsüne Yaptığı Yardım Hakkında", *İstanbul Üniversite Tıp Fakültesi Mecmuası,* 20 (3): 464-466.

Tören, Tolga (2007), Dünyada ve Türkiye'de Tarım Sektöründe Genel Eğilimler, *Almanak 2006 Analizleri,* (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı-SAV), 206-222.

Tuncer, Baran (1968), *Nüfus Artışı ve Türkiye Ekonomisi,* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları).

Türkay, Orhan (1961), "Türkiye'nin Nüfus Problemi", *Planlama: DPT Dergisi,* 1: 84-91.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1966, 29 Haziran), *Millet Meclisi Tutanak Dergisi,* Dönem 2, Toplantı 1, Birleşim 103.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1967, 19 Haziran), *Millet Meclisi Tutanak Dergisi,* Dönem 2, Toplantı 1, Birleşim 121.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (1968, 1 Temmuz), *Millet Meclisi Tutanak Dergisi,* Dönem 2, Toplantı 3, Birleşim 83.

United Nations (1973), *Multinational Corporations in World Development,* (New York: United Nations)

USAID-Türkiye (1966), *Dünya Nüfusu ve Yiyecek İstihsalinde Gelişen Buhran: Bunun Türkiye için İfade Ettiği Anlam,* USAID-Türkiye.

Weaver, Warren (1951), "The world food problem", 100 Years: The Rockefeller Foundation, https://rockfound.rockarch.org/digital-library-listing. (10.5.2018).

Wright, C. Bill (1975), *Bill C. Wright to John Pino,* November 14, 1975. Folder: Wheat Improvement Organization and Planning 1975. Box: R 2003, Series 105: CIMMYT; Subseries 804: CIMMYT Turkish Wheat Project, RG 1-9-RG 1.15 (A83-A89), (New York: Rockefeller Archive Center).

Ziraat Mühendisleri Odası (1970), *Yabancı Menşeli Buğday Tohumluklarının Durumu,* (Ankara: TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Yayınları).